

### Հրատարակչատան կողմէ

Յետմահու հրատարակուած «Դդումի համ»ը կ'ամփոփէր 2005-2006 թուականներու միջեւ գրուած եւ չտպագրուած բանաստեղծութիւնները, իսկ «Անտիպ թերթս» հատորն ալ կը ներկայացնէր հեղինակի գրական ժառանգութեան անտիպ ու ժողովածոներէ դուրս մնացած քերթուածները:

Բայց Զահրատ տակաւին սպառած չէր:

Այս հատորը Զահրատի կողակցի՝ տիկին Անայիս Եալտըզճեանի ջանքերով եւ իր՝ գրողի արխիւէն տրամադրած բացառապէս անտիպ երկերով պատրաստուած է, եւ առիթ կու տայ ծանօթանալու հեղինակի 1940-ական թուականներէն սկսեալ գրած գործերուն, որոնք մեծ մասամբ անտիպ մնացած են: Դասական ոճով գրուած բանաստեղծութիւններու առընթեր, հոն կ'երեւին նաեւ Զահրատի իւրայատուկ ստորագրութեան արտայայտութիւնը կրող չափածոյ գործեր, որոնք բանաստեղծի տաղանդին սաղմերը կը պարունակեն անկասկած:

Զահրատի բանաստեղծութիւնները դասատրած ենք ըստ գրառման թուականի, զորս հեղինակը նշած է իւրաքանչիւր քերթուածի տակ: Մամուլի մէջ երեւցած բանաստեղծութիւններու պարագային նշուած է տպագրութեան վայրն ու թուականը: Իսկ այն քերթուածները, որոնք անթուակիր են, դրուած են վերջին հատուածին մէջ: Որպէս վերջաբան տեղադրուած է ստանպուլահայ մտաւորական Հիլտա Գալֆայեան-Փանոսեանի մէկ ուսումնասիրութիւնը՝ Զահրատի ստեղծագործութեան մասին:

Հրատարակուածն ու խմբագրուածն վերաբերեալ

# ՄՇՈՒՇԷՆ ԱՆԴԻՆ

**Արաս Հրատարակչություն**  
**A r a s Y a y ı n c ı l ı k**

İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Kat 1

34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul

Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02

Fax: (0212) 252 65 19

www.arasyayincilik.com

info@arasyayincilik.com

Sertifika No: 44967

---

ARAS - ԱՐԱՍ 276

---

**ՄՇՈՒՇԷՆ ԱՆԴԻՆ**

**Զահրատ**

Հրատարակության պատրաստեց՝

**Ե.Փ. Թովմասեան - Սեւան Տէյրմենճեան**

Կողքի ձեւաւորում՝

**Արէտ Կըճըր**

Կողքի կիրարկում եւ էջադրութիւն՝

**Մէլիսա Արսէնեան**

Տպարկութիւն՝

**Սենա Օֆսեթ**

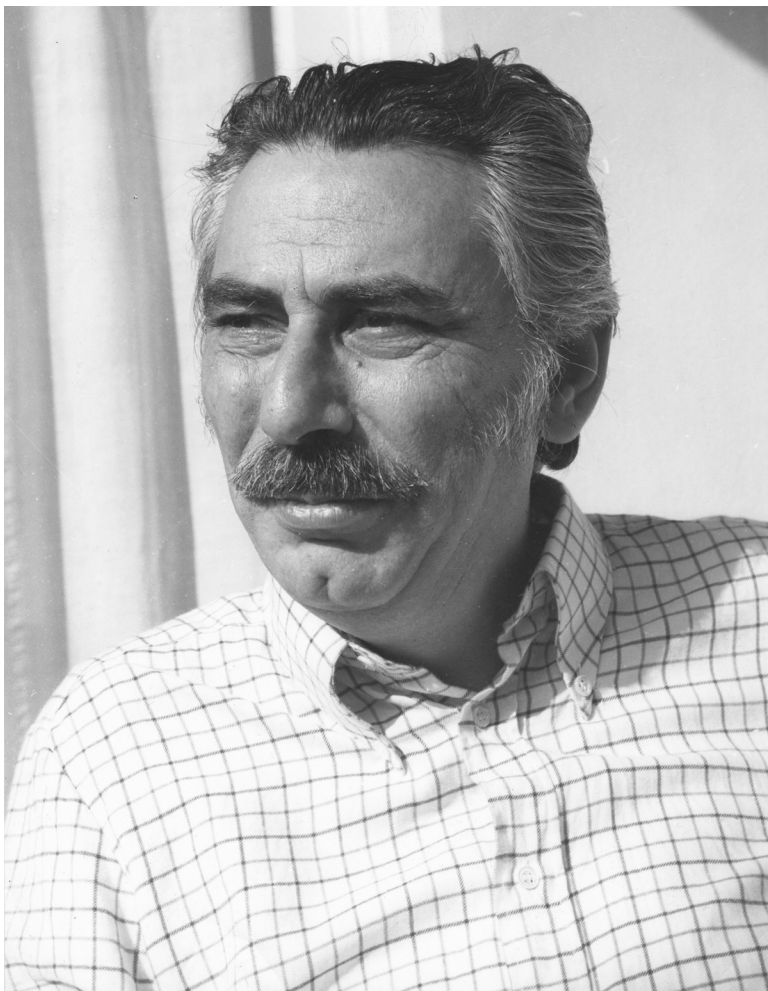
**Սեպտեմբեր 2022, Ստանպուլ**

ISBN 9786257460149

# ՄՇՈՒՇԷՆ ԱՆԴԻՆ

ԶԱՏՐԱՏ





**ԶԱՀՐԱՏ**  
(1924 - 2007)

ԶԱՀՐԱՏ՝ բուն անունով Զարեհ Եալտրզճեան, 10 Մայիս 1924-ին ծնած է Պոլիս, Նշանթաշը թաղը: Հայրը՝ Մովսէս Եալտրզճեան երբ կը մահանայ թոքախտէ, իր խնամքը կը ստանձնէ մօրենական մեծ հայրը՝ Լեւոն Վարդանեան (Հաճի Լեւոն): Մովսէս Եալտրզճեան իրաւագէտ էր, եղած էր աւագ թարգման, ինչպէս նաեւ փոխխորհրդականի պաշտօն վարած՝ Բ. Դրան ու Արտաքին գործոց նախարարութեան մէջ:

Զահրատ 1941-42 տարեշրջանին աւարտած է Բանկայլթրի Մխիթարեան վարժարանը: Համալսարանի մտից քննութեան արդիւնքին յաջողած է ընդունուիլ Դեղագործութեան դպրոց: Տարի մը հոն ուսանելէ ետք անցած է Ստանպուլի Համալսարանի բժշկութեան ֆաքուլթէն, ուր երեք տարի յաճախելէ ետք՝ կիսատ թողած է: Ուսանողական տարիներուն, ամրան արձակուրդներուն աշխատած է դեղերու պահեստի, թղթավաճառի, նոտարական գրասենեակի, բժշկական գործիքներու հաստատութեան մէջ: Զինուորական ծառայութիւնը կատարած է 1948-1949-ին, որպէս պահեստային սպայ: Ապա սկսած է փողկապի առեւտուրի: Մինչեւ մայիս 1994 թուականը՝ վերջնականօրէն հանգստեան կոչուիլը, զբաղած է զօտիի արտադրութեամբ, շինարարական նիւթերու վաճառականութեամբ եւ հոսակ՝ շղթայի առեւտուրով: 1963-ին ամուսնացած է Անայիս Անդրէասեանի հետ:

Առաջին բանաստեղծութիւնը հրատարակուած է 1943-ին, «Ժամանակ» օրաթերթի գրական էջին վրայ, զոր կը խմբագրէր Վահրամ Սարգիսեան-Մովակ: Այդ թուականէն ետք իր քերթութեանները հրատարակուած են մեծ մասամբ «Մարմարա»ի, ինչպէս նաեւ «Ժամանակ», «Սան», «Նոր Սան», «Նոր Օր», «Ճառագայթ», «Հանդէս մշակոյթի», «Երջանիկ տարեգիրք», «Շողակաթ», «Քուլիս», «Սուրբ Փրկիչ», «Նոր Դար» եւ նման պարբերականներու էջերուն: Քերթուածներով աշխատակցած է նաեւ Հայաստանի ու սփիւռքի մամուլին, որոնցմէ են «Բազմավէպ», «Գարուն», «Անդաստան», «Ահեկան», «Շիրակ», «Միութիւն», «Հայ ընտանիք» եւլն.:

Երկար ժամանակ վարած է Մխիթարեան սանուց միութեան «Սան» պարբերականը: Եղած է յիշեալ միութեան հիմնադիրներէն: Մաս կազմած է «Մարմարա» օրաթերթի գրական-գե-

ղարուեստական էջերու, ինչպէս նաեւ Պոլսոյ հայոց պատրիարքութեան «Շողակաթ» հանդէսի եւ նման մեծ ու փոքր պարբերականներու խմբագրակազմերուն:

Առաջին գիրքը՝ «Մեծ քաղաքը», 1960-ին հրատարակուած է Կեդրոնական սանուց միութեան կողմէ: 1968-ին իր միջոցներով տպագրած է «Գունաւոր սահմաններ»ը:

1971-ին Մխիթարեան սանուց միութիւնը հրատարակած է «Բարի երկինք»ը: Նոյն թուականին Փարիզի մէջ, «Էրեբունի» հրատարակչութիւնը արդի հայ գրողներու ստեղծագործութեանց շարքին տեղ տուած է նաեւ Զահրատի քերթուածներէ ընտրանիի մը: 1976-ին, Հայկական արուեստը զարգացնելու միութիւնը՝ ՔԱԹՐԱ, Փարիզի մէջ ի լոյս ընծայած է «Կանանչ հող» ժողովածոն: Սովետական Հայաստանի գրողներու միութիւնը 1978-ին հրատարակած է Զահրատին ընտրանի մը՝ «Մեծ քաղաքը» խորագրով, խմբագրութեամբ Ալեքսանդր Թոփչեանի: Այդ շրջանին անգլերէնի թարգմանուած են իր ստեղծագործութիւններէն ոմանք եւ հրատարակուած երկու անջատ հատորներով՝ Gigo Poems (Քալիֆորնիա, Յրեզնօ, 1969, թարգմանիչ՝ փրոֆ. Յակոբ Խաչիկեան) եւ Selected Poems (Քանատա, 1974, թարգմանիչ՝ Ռաֆֆի Սեթեան):

Երկար ժամանակ անց, Պոլսոյ մէջ, 1989-ին հրատարակուած է իրմէ նոր հատոր մը՝ «Մէկ քարով երկու թռչուն» խորագրով՝ «Ալէք Մանուկեան» մշակութային հիմնադրամի նպաստով եւ Ռոպէր Հատտէճեանի նախաբանով:

Զահրատի ծննդեան 70-ամեակը 1994-ին նշուած է Պոլսոյ, Թիֆլիսի եւ Երեւանի մէջ: Նոյն տարին, Մխիթարեան սանուց միութիւնը հեղինակին Կիկոյով բանաստեղծութիւնները ամփոփած է «Օռւռ նստինք Կիկօ խօսինք» հատորին մէջ: 1995-ին «Ալէք Մանուկեան» մշակութային հիմնադրամը Պոլսոյ մէջ հրատարակած է «Մաղ մը ջուր» ժողովածոն:

Ապրիլ 1997-ին հրաւիրուած է Հալէպ, ուր կազմակերպուած է յոբելեանական ձեռնարկ մը: Միաժամանակ մասնակցած է Հալէպի Համալսարանի կազմակերպած Հայ-արաբական բանաստեղծական փառատօնին: Յաջորդող օրերուն, 19 ապրիլ 1997-ին, Պէյրութի Հայ գրական շրջանակին նախաձեռնութեամբ իրեն ի պատիւ

սարքուած է մեծարումի երեկոյթ մը: Յիշեալ գրական շրջանակը, բանաստեղծին Պէյրութ այցելութեան առթիւ, վերահրատարակած է «Մէկ քարով երկու գարուն» հատորը:

Հոկտեմբեր 1997-ին, ընդառաջելով պաշտօնական հրաւերին, մասնակցած է Եղիշէ Չարենցի ծննդեան 100-ամեակի տօնակատարութիւններուն: 1998-ին իր բանաստեղծութիւններէն կազմուած ընտրանի մը՝ «Առանց խաչի առանց քարի խաչքար» խորագրով տպագրուած է Հայաստանի մէջ, Այդին Մորիկեանի խմբագրութեամբ:

75-ամեակը նշուած է Սահակեան սանուց միութեան նախաձեռնութեամբ՝ «Զահրատ 75 տարեկան» գրքոյկով եւ իրեն ի պատիւ սարքուած երեկոյթով մը: 75-ամեակը նշուած է նաեւ Հայաստանի գրողներու միութեան կողմէ: Զահրատ Երեւանի մէջ պարգեւատրուած է Հայաստանի «Մովսէս Խորենացի» պետական շքանշանով:

Հեղինակը իր բանաստեղծութիւնները ամփոփած է 2001-ին հրատարակուած «Ծայրը ծայրին» եւ 2004-ին հրատարակուած «Զուրը պատէն վեր» ժողովածոներուն մէջ:

10 մայիս 2004-ին, հովաւորութեամբ Մեսրոպ Բ. պատրիարքի, նշուած է Զահրատին 80-ամեակը հեղինակը այս առթիւ սարքուած երեկոյթին պարգեւատրուած է պատրիարքական շքանշանով:

2006-ին «Արաս» հրատարակչութիւնը հրատարակեց Զահրատի երկերու լիակատար երկհատոր ժողովածոն՝ «Բանաստեղծութիւններ» խորագրով, յաւելուածներով ու հեղինակի ընդարձակ կենսագրականով՝ խմբագրութեամբ Արտաշէս Մարկոսեանի:

Զահրատ մահացաւ 21 Փետրուար 2007-ին: Իր մարմինը ամփոփուած է Շիրչիի Ազգային գերեզմանատան մէջ: Մահուան առաջին տարեւիցին իր շիրմին վրայ կառուցուեցաւ դամբարան մը, որու հեղինակներն էին ճարտարագէտ Հրայր Ղազարեան եւ ճարտարապետ Վազգէն Պարըն: Կիսանդրին քանդակուած է քանդակագործ Էրոլ Սարաֆեանի կողմէ:

Նախքան իր մահը գրած եւ «Դուումի համ» խորագրով հրատարակել փափաքած բանաստեղծութիւնները 2009-ին կողքի մը տակ հաւաքուեցան ու տպագրուեցան «Արաս» հրատարակչատան



կողմէ: 1940-ականներէն մինչեւ իր մահը գիրքերէն դուրս մնացած, հանգէսներու կամ թղթածրարներու մէջ մոռցուած, հին կամ նոր, նշանակալից բանաստեղծութիւններն ու հազուագիւտ արձակ էջերը նոյնպէս «Արաս» հրատարակչատան կողմէ ու Արտաշէս Մարկոսեանի խմբագրութեամբ 2012-ին առանձին հատորով մը հրատարակուեցան «Անտիպ թերթ» խորագրով:

Ձահրատի նուիրուած յօդուածները, ուսումնասիրութիւնները, քննադատական էջերը, իրեն ուղղեալ նամակները եւ այլ վաւերաթուղթեր 2012-ին հրատարակուեցան «Եկեր եմ կ'երթամ այսպէս որու ինչ» խորագրով, որպէս հրատարակութիւնը «ժամանակ» օրաթերթի, խմբագրութեամբ Սեւան Տէյրմենճեանի:

Ձահրատի կարգ մը բանաստեղծութիւնները թրքերէնի թարգմանուած են Յովհաննէս Շաշբալի կողմէ եւ ամփոփուած չորս հատորներու մէջ՝ Yağ Damlası, «Իյի Շէյլեր» հրատարակչութիւն, 1993, Բ. հրատարակութիւնը՝ 2000-ին, Yapracıği Gören Balık, «Պելկէ» հրատարակչութիւն, 2002-ին, Işığını Söndürme Sakin, «Ատամ» հրատարակչութիւն, 2004-ին, Ferah Tut Yüreğini, 2015-ին «Արաս» հրատարակչութիւն եւ այս բոլոր թարգմանութիւնները կողքի մը տակ խմբող Bambaşka Bir Bahar-ը, 2020-ին, նոյնպէս «Արաս»էն:

Ձահրատի բանաստեղծութիւններու բառերով երգեր յօրինած են Գոհարիկ Ղազարոսեան, Սիրվարդ Գարամանուկ, Միսաք Թորոսեան, Արտաշէս Ակօշեան, «Ոմանք» երաժշտական խումբը (Պոլիս), Արա Կարմիրեան (Քանատա), Պերճ Թիւրապեան (Նիւ Եորք), Սեպուհ Աբգարեան (Կիպրոս), Արմէն Պոյամեան, Ռուբէն Ալթունեան եւ Վահրամ Թաթիկեան (Երեւան):

Ձահրատի ստեղծագործութիւնները թարգմանուած են 22 լեզուներու: Հեղինակը պարգեւատրուած է մրցանակներով ու շքանշաններով, իրեն ի պատիւ աշխարհի չորս ծագերուն սարքուած են բազմաթիւ ձեռնարկներ:

**ՄՇՈՒՇԷՆ ԱՆԴԻՆ**



## ՆԱՏՈՒՐ - ՄՕՐՏ

Հասիր, լեցնիր յախճապակին անով զոր սեր կը կոչեն,  
Լեցնիր սիրովդ, լեցնիր խանդովդ, սեղանակցիդ պուժտէս  
հրամցնիր  
Լեցնիր սիրովդ ու հաւատքովդ, գեղեցիկովդ, ո՛ր պուժտ,  
Մի՛ լար՝ բաժակն երբ չեն պարպեր, կըրօնքդ որբ մի՛ թողուր,  
Մի՛ վիատիր, արհամարհոտ թէ ընպելիդ կը մերժեն,  
Մի՛ սարսափիր, երբ անտարբեր հոն չեն նայուածք մ'իսկ նետեր,  
Դուն աստուածոյդ սիրոյն փոխ առ հաց ու արին Քրիստոսէն՝  
Համբերատար քու խորանիդ կեցիր, կու գան գուցէ դեռ  
Կեցիր, կու գան՝ մեղաւորներն որպէս սէգեր, հըպարտներ  
Երբ որ՝ լիրբ ճազը ժխորին զիլ երգերու ըսկըսի,  
Ըսէ՛, եղբայր, երբ պիտի գան, - հարց պիտի տան անհամբեր  
Երբ պիտի գան պարզուկ օրերն՝ իրենց լոյսովն՝ յարգի:  
Լեցուր սիրովդ ու հաւատքովդ սա բաժակներն դեռ անեղծ,  
Ու խորանէդ՝ անոնց նեկտարն աշակերտիդ սըրսկէ  
Պանդուխտ է ան, գուցէ հիւանդ ու ուժասպառ,- բանաստեղծ,  
Հոգիդ անոր անկողին տուր, ու միտքըդ՝ բարձ:

4.2.1944

## ՄԵՂԿԸ

Անքուն անցած գիշերներուս ցընորքներովն քընացայ  
    Լոյս ցերեկներն ինծի «յառաջ» երբ ըսին-  
    Թոյլն ընկլուզեց առիթներու շարքն հսկայ  
Ու չըհասայ աշխատաւոր պարզ մարդերու հանդէսին,  
    Թոյլն ընկլուզեց առիթներու շարքն հսկայ,  
    Ինծի «յառաջ» երբ ըսին՝  
Անքուն անցած գիշերներուս ցընորքներովն քընացայ:

Ո՛հ չըհասայ <մէկ բառ անընթեռնելի> անօթի առիծներուն կրկէսին  
Այլ մատուցի ձիրքս ու տաղանդս տերեւներուն աշնային,  
    Փըսփըսացի եւ ականջին մոռացման  
    Գաղտուկ երգերս վիպական,  
Դեգերեցայ ամառ գիշերն ուր երկնքէն կը նային  
    Հազար աստղերն կամ բոլորշի լուսնկան,  
Պուրակներէ փըսփըսացի երգս ականջին մոռացման,  
Դեգերեցայ ամառ գիշերն մարգն, ուր շուքեր կը յածին  
    Մոխիրի գոյն պարապներուն առընթեր,  
Փըսփըսացի երգըս վէտ վէտ ծովէն փըչող հեշտ հովին  
Ան արծագանգ մ'իսկ տըլայտուն հորիզոնէն չէր բերեր,  
    Երգս՝ ծովէն փըչող հովին ձօնեցի  
Դեգերեցայ մոխիրի գոյն պարապներուն առընթեր,  
    Հոն մենութիւնս տօնեցի:

Հովն արծագանգ մ'իսկ չըբերաւ այնքան սիրած երգերէս,  
Սոսկ մոռացումը ժպտեցաւ տարտամ գիծով անիմաստ,  
    Հոդ մենութիւնըս տօնեցի պարզապէս-  
    Ու ետ դարձայ ես ձեռնունայն դեռ ճօճելով անդ ու աստ,  
    Ինծի «յառաջ» երբ ըսին  
Լոյս ցերեկներն, ուր կեանքը մեծ, ուր անծիր կեանքը կ'եռայ,  
Անքուն անցած գիշերներուս ցընորքներովն քընացայ:

5.1.1945

## ՈՒՐԱԽՈՒԹԻՒՆ, ՈՒՐԱԽՈՒԹԻՒՆ

Ժրպիտ, ժրպիտ քեզի՝ աշխարհ,  
Ժրպիտ, ճաճանչ անըստուեր,

Ժրպիտ՝ գոհար,  
գոհար, հանքիդ,  
բերրի հողիդ՝ պըտուղներ,

Ժրպիտ, պըլէտ,  
Ժրպիտ՝ յանգիդ,  
վանկիդ, չափիդ,

Ժրպիտ, ժրպիտ՝  
ծառուղիին խնկալէտ,

Ժրպիտ, ժրպիտ՝ այն ամենուն,  
որ երբ ժպտին աղուոր են:

Մարդ,

Ժրպիտ՝ քեզի՝ լուսագարդ  
ու երկնքիդ ալ անհուն:

Գան թող անոնք, որ ունին լոյս՝  
որ կը սպասէ ցոլք տալու,

Անոնք, անոնք, որ ունին յոյս,  
եւ անճար՝ մէտ են լալու:

Ողջոյն ձեզի, արշալոյսներ,  
որ կը բերէք ապագան,

Ողջոյն ձեզի, գոյն գոյն յոյսեր,  
թող ծաղիկները բանան:

Գան թող անոնք, որ ունին կեանք  
աղուոր օրեր ապրելու,

Ունին երազ եւ ունին կամք՝  
երազի կուռքն այրելու,-

-Անոնք, անոնք որ անհանդարտ  
խըրտումներ կը սիրեն,

Անոնք, անոնք որ չունին արտ  
ու կը յորդի հունտն ափէն,

Անոնք, այո՛ր որ չեն ցաներ  
հունտը վաղուան, - հող չունին,

Անոնք, անոնք որ կիսաւեր  
կը թարշամին, - ցո՛ղ չունին:

Ողջոյն, ողջոյն: - Ձեզի ողջոյն,  
ողջոյն, ողջոյն միշտ ձեզի,  
Ողջոյն խեղճին, արկածելոյն՝  
որ ճարահատ կը քաշուի  
Իր պատեանին մէջ, չէ՛ գըտեր ասպարէզ,-  
ողջոյն, ողջոյն լուսագէտ:  
Քալէ, արեւ, յաղթ բարձրացի՛ր  
կամարներէ հըրեղէն,  
Հըրաւերիդ՝ թող ցանուցիր  
լոյսերն ի մի՛ այճ կերտեն:  
Քալէ, քալէ ու մի՛ կենար,  
քալէ յառաջ ու յառաջ,  
Եղի՛ր միշտ վեր ու երբեք վար,  
քալէ խիզախ, քալէ քաջ:  
Քալէ, - ամպի օղակներու  
մէջէն շողեր սահեցնուր,  
Գըլուխըդ դի՛ր մըշակներու  
մաճին, հոն թա՛գ ցանել տուր:  
Քալէ, խիզախ ու քալէ քաջ  
վէտ վէտ արտերն անսահման,  
Ու մի՛ կենար, քալէ յառաջ,  
քալէ, քալէ անպայման:  
Յառանջ, յառանջ, մենք զրկեալներս,  
յառանջ՝ կամքին եւ ուժին,  
Յառանջ՝ Լոյսի աշխարհէն ներս,  
հոն ըստուերներ կը հիւծին:  
Յառանջ, յառանջ, մենք դժբախտներս,  
յառանջ՝ ժպտի, ծիծաղի,

Յառանջ՝ յոյսի աշխարհէն ներս,  
- հոն՝ ըսփոփանք կը ծաղկի:  
Յառանջ, յառանջ, պառաւ կոյսերն,  
յառանջ՝ սուրբին, անբիծին,  
Յառանջ, - ձեզի համար հոն սէ՛րն է՝  
հազար ասպետ սերտեցին:  
Յառանջ անոնք, որ չեն խօսիր,  
արտայայտուիլ չեն գիտցեր,

Յառանջ՝ սրահներ դէպի անծիր,  
Տեմոսթենի ծովափներ:-  
Յառանջ, յառանջ սրգակիրներ,  
յառանջ. - կ'ապրինք յաւիտեան,  
Եթէ երկու դըրացին մեր  
ըզմեզ բարի, լաւ ճանչցան:  
Ժըպիտ, ժըպիտ  
սփռէ անոր  
որ աղբիւրիդ  
եկաւ այսօր -  
Ժըպիտ, ծիծաղ՝  
անոր, որ դեռ  
մանուկ, անվախ  
Անցաւ լեռներ՝  
փէշերուդ՝ լոյս ծըծելու  
Ժըպիտ՝ անոր, ժըպիտ՝ ինծի՛,  
Ժըպիտ՝ մեզի ու մեր երկրին: - Ծարաւի  
հանճարներուն՝ ալելու:  
Յառանջ, յառանջ մենք դժբախտներս,  
յառանջ ժպտի, ծիծաղի,  
Յառանջ՝ յոյսի աշխարհէն ներս,  
-հոն՝ ըսփոփանք կը ծընի:

Յունուար 1945